

**НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІЗАЦІЇ НА УРОКАХ МУЗИКИ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ**

*Йосип Даниляк, старший викладач кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

**НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ
МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В
ПРОЦЕСІ ГУМАНІЗАЦІЇ НА УРОКАХ МУЗИКИ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ**

У статті висвітлюється проблема формування духовності особистості шляхом гуманізації навчально-виховного процесу на уроках музики в початкових класах.

Постановка проблеми. У результаті навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі в світлі сучасних наукових поглядів у дітей молодшого шкільного віку має формуватися музична культура як невід’ємна частина духовної культури особистості. Навчально-виховна мета, а не перелік знань, умінь і навичок, якими має оволодіти учень у початкових класах, – це той загальний орієнтир, що визначає діяльність вчителя початкових класів. На сьогоднішній день багато вчителів не усвідомлюють той факт, що метою навчального процесу виступає саме розвиток особистості учня, а не набуття знань, умінь і навичок, за якими залишається роль бути засобом цього розвитку. Озброїти школярів сумою знань, умінь і навичок значно легше, ніж виховати. Але сьогодні, коли гуманізація стала провідним критерієм успішності навчально-виховного процесу, розкриття загальнолюдських цінностей в музиці, на цій основі, формування особистості стає головною метою музично-виховної роботи. Уроками духовності повинні стати і уроки музики.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема морально-естетичного виховання, зокрема гуманізації навчально-виховного процесу, була і залишається актуальною у музичній педагогіці. Вагомий внесок у її розв’язання внесли В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, Г. Падалка, О. Савченко, Е. Печерська, Т. Ващенко.

Важливий етап у розвитку концепції формування гуманістично орієнтованої особи учня пов’язаний з діяльністю С. Русової, В. Сухомлинського, А. Макаренка. Підкреслював значущість у вихованні ідеї гуманності видатний український філософ П. Юркевич та інші дослідники у галузі мистецької освіти.

Мета статті – показати народну пісню в процесі гуманізації навчально-виховного процесу, її

роль у вихованні у молодших школярів любові до рідного краю, народної традиції, естетичного ставлення до природи, доброзичливості та товариськості.

Виклад основного матеріалу. Виховна функція освіти є однією з головних, бо основою розвитку суспільства є міра духовності людини. Система національної освіти покликана виховувати патріотизм і моральні переконання. Багато сучасних науковців-педагогів говорять про домінуюче місце виховання в процесі освіти. В розвитку національної освіти та виховання першочергову роль відіграє естетичне виховання. У правильності такої позиції переконує і той факт, що в “Концепції національного виховання” визначальним є принцип народності виховання, що зумовлює потребу у формуванні насамперед національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу [3]. Останнім часом все більше уваги приділяється пошуку перспективних підходів до розв’язання проблеми гуманізації навчально-виховного процесу, стимулювання пізнавальної активності дітей, накопиченню досвіду їхньої творчої діяльності. Слід зазначити, що ідеї гуманізму, принцип народності не є новими в українській педагогіці. Традиції гуманізму, народності існували ще в системі освіти Запорізької Січі. Ідеї свободи, патріотизму, милосердя і доброти були провідними в їхній системі виховання. Завдяки усній традиції наші предки зберегли та передали нам національний скарб народнописенної творчості, який став гордістю національного менталітету. Підкреслюючи значущість у вихованні ідеї гуманності, видатний український філософ П. Юркевич вважав, що педагогічна спроба створити людину без індивідуальних характеристик, яка не має в собі ні духу визначеної народності, ні духу визначеної релігії, нагадує спробу садівника, який вирощує яблука, груші і вишні, робить спробу виростити ще і овочі взагалі [7, 154 – 155].

НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІЗАЦІЇ НА УРОКАХ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У навчальному процесі важлива роль належить музичному мистецтву, що допомагає дітям глибше пізнати навколишній та внутрішній світ людини, спонукає до творчості та самовдосконалення. Такі завдання можна розв'язати в процесі музично-естетичного виховання молодших школярів засобами вивчення народнопісенної творчості. Все це сприяє закладці міцного підґрунтя для поглибленого освоєння культури рідного народу, любові до рідної мови, пісні, традиції.

Музично-естетичне виховання в молодших класах засобами народної пісні – невід'ємна частина системи національного виховання, спрямованої на успадкування дітьми духовної скарбниці українського народу, його самобутньої ментальності. У свій час високо цінили народну пісню як важливий фактор виховання і всебічного розвитку особистості такі видатні діячі культури, як М. Лисенко, М. Леонтович, Ф. Колесса, С. Людкевич, Я. Степовий.

У праці “Серце віддаю дітям” В. Сухомлинський розповідає про той добродійний вплив, який справило на його виконавців виконання українських народних пісень. Рідна пісня, виявляючи поетичне бачення навколишнього світу, допомогла виховати в дітей естетичне ставлення до природи, тонкість сприймання, емоційну чуйність. Крім того, пісня розкрила перед дітьми рідне слово як величезне духовне багатство українського народу [6, 87].

У педагогічній практиці важливо не опустити сензитивний період – молодший шкільний вік, коли діти особливо сприйнятливі до педагогічного впливу. Їхній художній смак розвинений ще недостатньо, він тільки формується. І якщо з раннього віку дитина слухає і виконує народні пісні, слух поступово засвоює їхні мелодичні й ритмічні особливості, вони запам'ятовуються, стають звичними, близькими. Улюблену пісню дітям захочеться виконати якнайкраще та, без сумніву, гарне спільне виконання улюбленої пісні всім класом на все життя закарбується в пам'яті як чудове незабутнє враження дитинства. Національна музика повинна бути основою музично-естетичного виховання в молодшому шкільному віці.

Ряд сучасних вчених, педагогів-музикантів доводять, що духовний світ дитини формується у молодшому шкільному віці. Саме про це йде мова у працях Л. Масол, Н. Ветлугіної, О. Ростовської, Е. Печерської. Вивчення пісенного матеріалу в початкових класах підводить учнів до сприйняття системи цінностей, які засвоюються переживаннями, а не логічним розумінням і запам'ятовуванням. Дуже важливо формувати активну громадянську позицію дитини вже в молодшому

шкільному віці. Співаючи народну пісню, дитина почуває себе творцем тих образів, які постають перед нею.

Як зазначає О. Савченко, оцінити якість початкової освіти на засадах гуманізму можна лише подолавши дидактоцентризм, тобто прагнення надавати перевагу навчальній меті на шкоду всебічному вихованню й розвитку особистості дитини [5]. Згідно з “Концепцією національного виховання”, принципи гуманізації і демократизації мають бути провідними у роботі вчителя [3].

Сьогодні з впевненістю можна сказати, що одним з найважливіших чинників гуманізації навчально-виховного процесу є педагогіка співробітництва. Вона може бути реалізована на уроках музики у різних напрямках. Один із них – співробітництво вчителя з учнями.

Важливим у педагогіці співробітництва є забезпечення на уроках мотивації навчальної діяльності. Як зазначає Ш. Амонашвілі, на уроці в авторитарного вчителя діти зайняті зовнішніми перетвореннями, мотив котрих для них незрозумілий. Але головна мета уроку, навчально-пізнавальних завдань у тому, щоб спрямувати дитину на саму себе, на розвиток своїх здібностей і можливостей, на самовиховання. Справжня суть навчальної діяльності – розвиток думки, почуття й волі учнів. Педагогічний процес, побудований на основі особистісно-гуманного підходу, співробітництва, не може обійтися без звернення дитини до самої себе [1, 147].

Учитель часто говорить на уроці, звертаючись до дітей: “Зараз ми розучимо таку-то пісню”, але він не впевнений, чи вона їм сподобається, потрібно забезпечити мотивацію. Наприклад: “Цю жартівливу пісню можна пригадати, якщо вам буде сумно”; “Вивчивши цю колискову пісеньку, ви можете заспівати її для своєї маленької сестрички”; “Розучивши цю щедрівку, ви зможете щедрувати для своїх рідних та знайомих”.

Вивчаючи народні пісні, учням слід пояснити, що справжній громадянин будь-якої країни любить і поважає свою країну, захищає її інтереси, поважає її символіку, мову, культуру, музику, а зокрема народну пісню. Українська народнопісенна творчість, яка складалась і збагачувалась протягом розвитку своєї історії, є золотим фондом національної музичної культури, її історією.

Музичне виховання в початкових класах, яке реалізується на уроках музики та в позакласній музично-виховній роботі, здійснюється на основі хорового співу (вокально-хорового виховання). Це повинно забезпечити кваліфіковане навчання і виховання одночасно великої кількості дітей (спільна праця, залежність результатів від особи-

НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІЗАЦІЇ НА УРОКАХ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

стих зусиль кожного учня), спільні інтереси допомагають пов'язати музично-естетичне виховання з вихованням почуття відповідальності за колективний спів. Увагу до оточуючих, дружнелюбність, товариськість, доброзичливість, відчуття спільної справи, яке виникає на колективних заняттях співу, об'єднує дітей навколо музики. Успішні виступи у вокальних ансамблях, хорових колективах сприймаються учнями як колективні досягнення, в яких кожен відчуває власну значущість.

Співаючи народну пісню на уроці, школярі сприймають музику, активно її переживаючи, що активізує емоційну сферу і полегшує аналіз музики, поглиблює знання.

Естетично виховуючи дітей засобами народної пісні, учитель має завдання навчити дитину співати незалежно від її природних даних, максимально розвивати її вокальні здібності. Спів відповідного репертуару викликає в учнів емоційний відгук, схвилюваність, школярі з великим натхненням передають багатий світ думок, почуттів, що виник у них під впливом народної пісні, висвітлюють життя рідного народу. Так засобами народної пісні здійснюється морально-естетичне виховання молодших школярів, формується відчуття прекрасного.

Уроки музики мають сприятливі можливості співробітництва як учителя з дітьми, так і учнів між собою. Якщо вчитель зможе подолати свою авторитарність і спілкуватиметься з дітьми на основі особистісно-гуманного підходу, він значно підвищить результативність навчально-виховного процесу: посилить пізнавальну активність, інтерес до музики як мистецтва, осмисленість суджень. У дітей поступово виявляються такі якості, як товариськість, доброзичливість, взаємодопомога. Урок музики буде не тільки формою організації навчальної діяльності школярів, а й дієвим засобом формування особистості, за визначенням Ш. Амонашвілі, "акумулятором дитячого життя".

Учитель, який стоїть на позиціях педагогіки співробітництва, використовує оцінку як засіб заохочення. Гуманний учитель помітить у дитині щось позитивне: в одних – правильне, виразне виконання мелодії пісні, в інших – вміння уважно слухати музику й розповідати про неї, у третіх – спробу знайти нестандартний варіант інструментального супроводу тощо. Усі зауваження учителя висловлює доброзичливо. Головне – педагогічна оцінка має бути оптимістичною і стимулювати віру дитини в свої сили. У практичній роботі потрібно оцінювати не тільки вдалі відповіді, а й цікаві запитання, що спонукає учнів ставити їх. Буває, що в класі є діти, музичні здібності й

вокальні навички яких недостатньо розвинені, але вони люблять музику і дуже стараються правильно співати. Такі учні також заслуговують на заохочення. З ними треба працювати індивідуально, тактовно і доброзичливо висловлюючи зауваження.

Педагогічна оцінка впливає на становлення соціально-психологічних взаємин між учителем й школярами. Уміння правильно оцінювати справляє великий вплив на мотивацію навчати школярів, їхню активність у навчальній роботі, моральні риси особистості. У руках учителя – представника гуманної педагогіки – оцінка є засобом впливу на розум та емоції дітей, що допомагає виховувати в них інтерес до предмета, віру в свої можливості.

Гуманізація навчально-виховного процесу, зокрема на уроках музики, неможлива без заміни формальної педагогічної оцінки особистісно зорієнтованою. Матеріал для музичних бесід слід адаптувати відповідно до вікових особливостей молодших школярів як з погляду доступності викладу, так і художності. Доступність інформації полягає в тому, що вчитель спирається на життєвий досвід і знання, набуті учнями; пояснює незнайомі для них поняття і явища; не дає занадто багато інформації за один урок, чергуючи бесіди з музичною діяльністю (співом, слуханням музики). Розповідь про пісню, характеристика засобів музичної виразності буде художньою в тому випадку, якщо вчитель: збагачує своє мовлення яскравими образами, порівняннями, епітетами, метафорами; володіє прийомами педагогічної техніки, зокрема мімікою, жестикуляцією, емоційно виразною мовою; звертає увагу школярів на художні особливості надбань народної творчості, морально-естетичну основу людських взаємин, що в них відбито; вводить елементи інсценування.

Ознайомлення молодших школярів з народно-пісенною творчістю має неабияке значення у вихованні їхньої духовної культури. Музичні бесіди, побудовані на народній пісенній обрядовості, допоможуть учителю підготувати дітей до сприймання творів хорової, оперної і симфонічної музики. В обрядах відображено найкращі риси українського народу, зокрема працьовитість, оптимізм, шанобливе ставлення людей одне до одного. Цілеспрямоване залучення до цієї сфери культури дітей допоможе виховати в них такі соціально значущі моральні якості, як взаємодопомога, доброзичливість. Особливо треба виділити незвичне для багатьох людей сьогодення дбайливе ставлення давніх слов'ян до природи. Учитель має допомогти дітям зрозуміти й відчути, що в давнину до трав, квітів, дерев ставилися як до живих істот, у чомусь подібних до людей. Вірую-

НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІЗАЦІЇ НА УРОКАХ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

чи в цілющу силу природи, перед нею вклонялись, захоплювалися її красою, тобто ставлення до природи в ті часи було справді духовним, піднесеним. І якщо вчитель постарається відновити порушену гармонію людини і природи, – а в молодших класах це ще можливо, тим більше, за допомогою такого дієвого засобу, як музика, то цим він зробить суттєвий внесок у реалізацію одного з найважливіших завдань морально-естетичного виховання школярів [3, 9].

Виконуючи і слухаючи разом з учнями народні пісні, вчитель повинен прагнути реалізації одного з головних принципів музичного виховання – єдності раціонального та емоційного. Елементи аналізу під час сприймання й виконання пісень можуть знизити рівень емоційності. Тому потрібно звертати увагу на почуття та емоції, передані в піснях виразністю мови, міміки. Корисним вважається й залучення молодших школярів до українських народних пісень через ознайомлення їх з давньослов'янськими календарними обрядовими піснями. Завдяки своїм художнім особливостям календарні обрядові пісні можуть бути використані в музично-естетичному вихованні молодших школярів. У вступі вчитель говорить, що наші предки були дуже працьовитими людьми. Вони любили рідну природу, хвилювалися за врожай і за власну долю. Якщо все було гаразд, їхня радість не знала меж: вони влаштовували гучні свята з карнавальними походами, тобто з переселеннями, піснями, танцями, театралізованими дійствами. Розповідаючи дітям про пісенну календарну обрядовість, вчитель наголошує, що український народ з давніх часів зберіг традиції свят. З ними були нерозривно пов'язані й пісні, якими супроводжували зустріч Нового року, прихід весни, літнього календаря, збирання врожаю.

Музичні бесіди, побудовані на стародавніх народних звичаях, обрядах і піснях, справляють на дітей певний виховний і розвивальний вплив. Вони становлять для молодших школярів інтерес хоч би тому, що набуті знання, як правило, є новими для них. Для активізації інтересу й уваги учнів доцільно використовувати емоційні контрасти, вводити в розповідь елемент діалогу.

У багатьох дитячих піснях, іграх, обрядах є наслідування вчинків, обрядів, процеси праці дорослих. Дитячий музичний фольклор має величезний практичний сенс: наслідуючи дорослих, дитина у такий спосіб оволодіває навичками, необхідними у житті, при звичається до праці, поваги до людей праці. Мудрість народної педагогіки – у повсякденному залученні дитини до праці, і безпосередньо, і в ігровій формі. Різні жанри ук-

раїнського фольклору можуть бути широко використані на уроках музики і в процесі позаурочної роботи.

Висновки. В “Концепції національного виховання” визначним є принцип народності виховання, що зумовлює потребу у формуванні насамперед національної свідомості, любові до рідного краю і свого народу.

Вивчаючи народнопісенну творчість, пізнавальний матеріал для музичних бесід слід адаптувати відповідно до віку школярів як з поглядів доступності викладу, так і художності.

Доступність інформації полягає в тому, що вчитель повинен спиратися на життєвий досвід і знання, набуті учнями; пояснює невідомі для них поняття і явища; не дає занадто багато інформації на один урок, чергуючи музичні бесіди зі співом пісень.

Ознайомлення молодших школярів із давньою пісенно-календарною обрядовістю має неабияке значення у вихованні їхньої духовної культури.

Форми навчальної співпраці учнів початкових класів на уроках музики можуть бути реалізовані в різних напрямках. Один із них – співробітництво вчителя з учнями.

Повага до дітей виявляється в умінні володіти як фронтальним, так і діадичним спілкуванням, тобто з конкретним учнем. Якщо вчитель спілкується на уроці не тільки з класом загалом, а й з окремою дитиною, учні звикають до того, що він бачить кожного в будь-який момент уроку, і це є для них своєрідним стимулом у навчанні.

Сутність педагогічного бачення дитини не в тому, щоб виявити порушення або неправильну відповідь на запитання і таким чином примусити вчитися. Педагогічне бачення та відповідне оцінювання – в шанобливому ставленні вчителя до дитячих захоплень, у вмінні правильно оцінити, “ненав’язливо” вплисти їх у канву уроку.

Шляхи гуманізації та гуманітаризації створюють сприятливі можливості для здійснення співробітництва як учителя з дітьми, так і учнів між собою. Долаючи свою авторитарність і спілкуючись з дітьми на основі особистісно гуманного підходу, учитель значно підвищить результативність навчально-виховного процесу: посилить пізнавальну активність, інтерес до музики, осмисленість суджень.

Гуманізація навчально-виховного процесу полягає у тому, щоб крізь знання, уміння й навички бачити людину. Її суть залежить від інтелектуально-емоційного розвитку учнів і від професійного рівня вчителя. Вчитель повинен не лише знати і любити народну пісню, пісенну обрядовість та народну традицію, а й уміти зацікавити ними

ГРАМАТИЧНА СИНОНІМІЯ ЯК ВИЯВ БАГАТОГРАННОСТІ МИСЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ

дітей, знати й розуміти їх у значно більшому обсязі, ніж хоче навчити цього своїх вихованців, бути поінформованим в питаннях педагогіки і психології, естетики і мистецтвознавства, постійно збагачуватися новими знаннями. Своєю чергою, перший чинник залежить від другого. На уроках музики *потрібно вчити школярів не самої діяльності, а способу, як побачити людину через музичне мистецтво.*

У формуванні особистості у дітей молодшого шкільного віку поступово виявляються такі соціально значущі якості, як доброзичливість, взаємодопомога, доброта та милосердя.

Уроки музики в початкових класах стануть не тільки формою організації навчальної діяльності школярів, а й дієвим засобом формування особистості, “акумулятором дитячого життя”.

1. Амонашвили Ш. А. *Психологические основы педагогики сотрудничества: Книга для учителя. Сост.: Е. Полякова, Э. Печерская, С. Сапаров.* – К., 1991. – 187 с.

2. Іваницький А. І. *Українська народна музична творчість.* – К.: Музична Україна, 1999. – 216 с.

3. Концепція національного виховання // *Рідна школа*, 1995. – № 6.

4. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів / За ред. В. К. Демиденка. – К.: Педагогіка, 1996. – 200 с.

5. Савченко О.Я. *Вимоги до якості початкової освіти // Початкова школа*, 1995. – №7.

6. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори: В 5-т.* – К., 1977 – 1980.

7. Юркевич П. Д. *Философские произведения.* – Л.: Мысль, 1990. – 260 с.

Леся Лужецька, старший викладач кафедри філологічних дисциплін

та методики їх викладання у початковій школі

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

ГРАМАТИЧНА СИНОНІМІЯ ЯК ВИЯВ БАГАТОГРАННОСТІ МИСЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ

У статті йдеться про явище граматичної синонімії в українській мові, про роль морфологічних і синтаксичних синонімів в оформленні думок та урізноманітненні висловлювань.

Постановка проблеми. Українська мова дуже багата на синоніми, тобто на слова, близькі або тотожні за значенням. Синонімічне багатство нашої мови є одним із невичерпних джерел урізноманітнення вислову. Проте не всі мовці як належить використовують цю лексичну особливість української мови. Досить часто перевагу віддають якомусь одному слову з синонімічного ряду, причому не найкращому. Причини тут різні: недостатній рівень володіння рідною мовою, вплив інших мов, невиваженість у доборі засобів мовного спілкування [5, 33].

Кожен мовець повинен знати, що будь-яку думку можна висловити по-різному, використовуючи для цього не тільки лексичні, але й граматичні засоби. Уживаючи в мовленні різноманітні граматичні конструкції, добиваємось з їх допомогою точності висловлення певної думки, яскравої передачі почуттів, милозвучності своєї мови, уникаємо двозначності фрази та одноманітності тексту.

Зважаючи на актуальність проблеми оволодіння синонімічним багатством української мови, у цій статті зупинимось на питанні граматичної си-

нонімії, розглядаючи це явище як вияв багатогранності мислення українців.

Передача думки завжди безпосередньо пов'язується з добором слів. У підборі лексичного матеріалу важливу роль відіграють синоніми. Вони часто позначають і урізноманітнюють текст, сприяють уникненню повторів [4, 4].

Поглиблене вивчення всіх компонентів мовної системи, загальний інтерес до проблем культури мови спричинились до того, що останнім часом дедалі більшу увагу привертають різноманітні способи висловлення того самого змісту думки. А таких способів чимало. Недарма Л.В. Щерба писав, що “розвинена літературна мова являє собою досить складну систему більш чи менш синонімічних засобів вираження” [3, 30]. Синонімічні мовні одиниці можуть відрізнятися смисловими відтінками, емоційним забарвленням, мати неоднакову сферу застосування, і тому вони стають предметом стилістики.

Аналіз останніх досліджень. Питанням граматичної синоніміки присвячено чимало праць. Про синонімічні засоби української мови читаємо у працях В. Ващенко “Стилістичні явища в